

PRAZNOVJERJE KAO OKOSNICA ROMANA JAPUNDŽE IVANA ARALICE

NIKOLA SUNARA

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Poljička 35, HR – 21000 Split
niksun@ffst.hr

UDK: 821.163.42.09 Aralica, I.-31
*2-853.5
Pregledni članak
Primljen: 17. 6. 2020.
Prihvaćen za tisak: 3. 11. 2020.

U radu se analiziraju primjeri praznovjerja pronađeni u romanu *Japundže* Ivana Aralice. Riječ je o vjerovanjima koja izlaze izvan okvira kanoniziranih vjerskih učenja i u sebi često sadrže elemente poganskih vjerovanja. Analizom su pronađeni primjeri vjerovanja u moć zapisa, sretnih i nesretnih dana, Mjeseca i životinja čije se ponašanje tumačilo kao predznak nadolazećih događaja. U njima su amalgamirana pretkršćanska i kršćanska vjerovanja, a u slučaju zapisa i tekstovi islamske provenijencije. Uz vjerovanja se vežu predmeti, poput *moći od pomoći*, i obredni oblici ponašanja, kao što je način korištenja spomenutih *moći*, pozdrav mladom Mjesecu ili proricanje budućnosti iz ponašanja životinja. Spomenuti fenomeni čine okosnicu fabule romana, a kao jedan od najvažnijih identitetskih elemenata presudni su za oblikovanje lika Stane Antolović.

KLJUČNE RIJEČI:

Ivan Aralica, Japundže, obredi, praznovjerja, zapisi

1. UVOD

Roman *Japundže* Ivana Aralice objavljen 2013. godine tematski je vezan uz prostor Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. Radnja romana započinje izbijanjem ratnih sukoba u okolini Žepča¹ u BiH koji su u život glavne junakinje, tada jedanaestogodišnje Stane Antolović, nasilno provalili ubojstvom njezine majke i odlaskom oca u rat. Ona i baka, prepuštene same sebi, bile su prisiljene bježati iz rodnoga Visa na obroncima Ozrena preko rijeke Bosne u žepački kraj. Tu se Stana nije dugo zadržala, već je bila prisiljena na nastavak progonstva i odlazak u Zagreb gdje je brigu o njoj preuzeo rođak njezina oca Josip Antolović, strukom psihijatar. Iza nje su u Žepču ostali baka i otac čiji su životi tragično okončani u ratnome vihoru. Stana je na put ponijela japundže, težak kaput od ovčje vune, i *moći od pomoći*, na čemu je inzistirala njezina baka Marta. Spomenuti predmeti uvelike su odredili njezin razvojni put i postali njezinim osloncem, ali i opterećenjem. Uz njih su povezana i vjerovanja koja je djevojčica u jedanaest godina koje je provela uz svoju baku upila i ponijela u svijet. Ona su usmjerila i njezin profesionalni razvoj pa je zbog njih postala etnologinjom te se posvetila njihovom znanstvenom proučavanju. U radu će posebna pažnja biti posvećena narodnim praznovjerjima koja služe kao jedan od središnjih motiva romana *Japundže*.

1. NARODNA PRAZNOVJERJA

Narodna vjerovanja obuhvaćaju kanonizirana vjerska učenja, ali i vjerovanja koja nikada nisu postala dijelom kanona i u kojima su se očitovali elementi nekadašnjih poganskih vjerovanja. Valk za praznovjerja kaže da je riječ o široko rasprostranjenoj vernakularnom konceptu koji je povezan sa sferom nadnaravnoga, a odnosi se na vjerovanja, običaje i magične prakse koje imaju važno mjesto u životima ljudi, ali ih se često karakterizira i kao pogrešne, smiješne ili čak opasne (Valk 2008: 15). Črpić i Jukić smatraju da je praznovjerje “nerazdvojivi dio svake religije te ga susrećemo više ili manje posvuda u prostoru i vremenu, a teorijski mu temelj daje uvijek magija i njezina posebna ideologija” (Črpić i Jukić 1998: 593–594). Plodno tlo za njegovo pojavljivanje predstavljala su krizna razdoblja, a isti autori navode Plutarhovu definiciju praznovjerja kao bolesti duše “od koje se valja braniti zdravim razumom” (Črpić i Jukić 1998: 594). Vereš zastupa stav sv. Tome Akvinskog i kaže: “Praznovjerje je

¹ Žepče je gradić smješten na lijevoj obali rijeke Bosne četrdesetak kilometara sjeverno od Zenice. Prvi mu se spomen nalazi u povelji bosanskog kralja Stjepana Tomaša iz 1458. godine (Šilić 2008: 217).

u stvari, (...), lažna religija. Ljude koji ga prakticiraju opisuje kao one koji pripisuju božansko dostojanstvo i božansku moć nekim osobama i stvarima ovoga svijeta te im iskazuju pravo božansko štovanje” (Vereš 1987: 279).

Oduvijek su praznovjerja, u većoj ili manjoj mjeri, bila na meti ljudi s prosvjetiteljskim namjerama koji su ih pokušavali ukloniti iz narodnih običaja i svakodnevica, ali u tome nikada nisu u potpunosti uspjeli. Ona su lako prelazila granice među vjerskim ili narodnim skupinama pa su i članovi suprotstavljenih skupina nerijetko dijelili vjerovanja. Stav je prema praznovjerjima u hrvatskoj tradicijskoj kulturi bio dvojak. Botica ističe da u hrvatskoj kristijaniziranoj sredini “čuvari (ćudo)reda i vjero(zakona) gotovo su biblijski vjerni jednome bogoštovlju i izričito protiv svega što bi ga narušavalo i obezvrijedilo. Ali, na drugoj razini, u narodnoj su uporabi ostali silni tragovi i poganškoga i sujevjernoga da se ničim nisu dali zatomiti” (Botica 1995: 121). Črpić i Jukić tu situaciju smatraju rezultatom:

“(...) nedovoljne evangelizacije zapuštenih i ravnodušnih vjernika, koji su bili samo kršteni u crkvi, a onda se potpuno odvikli od pohađanja liturgijskih skupova i nedjeljnih misnih slavlja. Jednom ispražnjeni od sakralnih potreba, oni su na najnižoj razini ideoloških razradbi svojeg položaja u svijetu ostali tek puki korisnici naravne religioznosti u njezinoj magijskoj početnosti. Nesiguran i ugrožen od nepredvidljivih prirodnih i društvenih prijetnji, čovjek lako dozivlje u pomoć upravo praznovjerje, jer mu ono omogućuje izaći na kraj barem s početnim nesnalaženjima i strahovima u jednom svijetu bez znakova i poruka.” (Črpić i Jukić 1998: 596)

Praznovjerja je bilo i u pretkršćanskim vremenima. Rimljani su, navodi Domić Kunić, razlikovali *religio* i *superstitio*. Razlika između tih pojmova bila je u tome što je *religio* označavao zdravu pobožnost, a “*superstitio* oblike utjecanja nadnaravnome od kojih je, kao pretjeranima i neprikladnima, svaki pravi Rimljanin zazirao” (Domić Kunić 1999: 405).

2. MOĆI OD POMOĆI

Naslov poglavlja odnosi se na ogrlicu² koju je Stani Antolović dala baka Marta i koju je ona nosila oko vrata kamo god bi išla. Rekla joj je da ju je iskovao “kujun-

² Randić navodi da je često riječ o predmetima koji imaju izraženu ukrasnu funkciju kao što su pojasevi, naušnice, ogrlice i prstenje. (Randić 2003: 80)

džija Ive, o kojem pjesma pjeva, koji je imao radnju u carskoj čaršiji. Da potječe iz vremena i prije nego je u Žepče prodro herceg Stjepan,³ porazio Turke na Razbojištu poviše Osove i sav narod kršćanski povukao za sobom kad se povlačio iz zapaljenog Sarajeva. Pričala mi je da je takvih ogrlica prije hercega Stjepana bilo koliko hoćeš, ali nakon njega – kao i Antolovića – rijetko koja” (Aralica 2013: 155–156). Običaj je bio da baka ogrlicu daje unuci na dan njezine udaje. No, u Staninu slučaju, rat je baku prisilio da joj *moći*⁴ pokloni na njihovu rastanku.

U trenutku darivanja baka joj je objasnila čime je dariva i istakla apotropejska svojstva tih predmeta: “A ovo, Stano moja, što ti sada vješam o vrat svete su moći koje će ti biti od pomoći i u danu i u noći, svugdje, pa i u svijetu u koji odlaziš” (Aralica 2013: 81). Odmah joj je uputila i ozbiljno upozorenje. Nikada nikome ne smije pokazati svoje *moći*, već ih mora kriti u svojim njedrima kao što su to žene iz njezine obitelji generacijama činile. Razlog tomu je bilo vjerovanje “vidi li to netko na tebi, ako je od Sotone poslan, može ti samo pogledom, očima, iz svetih moći za sebe uzeti svaku moć” (Aralica 2013: 81). U slučaju potrebe, uputila ju je da uvuče ruku u njedra i drži moći u ruci, a ako ni to ne bi bilo moguće da ih samo dodirne rukom preko odjeće. Naglasila je da su dijelovi tih moći izrađeni od tisovine⁵ koja je:

“(...) sveto drvo, čisto drvo, drvo od kojega je bio križ na koji su Spasitelja razapeli. Drvo koje raste i cvjeta tri tisuće godina i izraste trideset lakata u visine na

³ Aralica u bilješci navodi Tordinčevo mišljenje da je spomenuti *Herceg Stjepan* zapravo Eugen Savojski koji je na čelu vojske prodro do Sarajeva i sa sobom pri povlačenju poveo velik broj kršćana (Aralica 2013: 155). Eugen Savojski je u listopadu 1697., poslije pobjede nad Turcima kod Sente, upao u Bosnu i, nakon jedanaest dana, 23. listopada bez otpora došao do Sarajeva koje su Turci prethodno većinom napustili opljačkavši Židove i kršćane u gradu. Savojski je u izvidnicu poslao zastavnik i trubača koji su u njegovo ime zatražili predaju grada, no Turci su ubili trubača, a ranjeni zastavnik spasio se bijegom. U grad je ušla austrijska vojska, ali budući da u njemu nije bilo ničega vrijednoga, a tvrđavu osvojiti nisu mogli zbog nedostatka artiljerije, Savojski je naredio da se grad i okolica spale. Zbog približavanja zime 25. listopada započinju povlačenje, a s njima Bosnu napušta oko 40000 katolika koji naseljavaju Slavoniju. Vojni je pohod završio 5. studenoga 1697. godine (usp. Kralj 2017).

⁴ Dragić spominje da se na Medvidovićima kod Donjih Mamića nalazi kulni brijeg na koji su ljudi u davnim vremenima postavili moći koje su njihov kraj trebale zaštititi od oluja i grada. Moći su postavili na četiri strane brijega: glavne koje je narod nazivao Kod križa kod doma, druge u Debeloj Ljuti, treće kod Vukojevih kuća, a četvrte u Osoju. Stara tradicija toga kraja obnovljena je i domaći ljudi, kao i oni koji su se raselili po svijetu, obnovili su križ, podigli kip svetomu Anti i obzidali ih kamenom. Tamo se svake godine na Dan svetoga Ante okupi velik broj ljudi koji pohode misu koja se održava u pet popodne. Nakon mise slijedi narodno slavlje. Novi je običaj da na to mjesto djevojka donese hranu i piće te počasti svoje susjede. (Dragić 2011: 75–98)

⁵ Tisa (lat. *taxus*) rod je vazdazelenog drveća ili gmlja. Listovi i izdanci sadrže opasni otrovni alkaloid *taksini*. Njezino drvo i korijen korišteni su u pučkome ljekarstvu, a drvo joj je skupo i nekoć se koristilo za izradu namještaja i rezbarene robe. (URL 1)

visokim planinama, na nepristupačnim mjestima, tamo gdje ga ne može doseći ljudska ni sotonina zloba, tamo gdje ga poganin ne može opoganiti. Tisino će te drvo čuvati od uroka zlih očiju, a grumen tamjana i tri pšenična zrna koji su položeni ispod medaljona s likom Mihajla Arhandela, u tisovinu čvrsto ukopanog, čuvat će te od puščana zrna, od krhotine granate, od mraka, od duboke vode, od svakog zla i svega zloga.” (Aralica 2013: 82)

Djeca u Bosni uoči Cvjetnice, bilježi Dragić, dijele tisove grančice i nešto dobivaju zauzvrat. Grančice se na Cvjetnicu nose na blagoslov, a blagoslovljene se grančice čuvaju i spaljuju pred kućnim vratima kada prijeti nevrijeme. Djeca popodne idu na tzv. *okoliš*. Tamo stanu u krug ispred svećenika koji ih ispituje vjeronauk, a potom ih dariva svetim sličicama i medaljicama.⁶

Ljudi su bili uvjereni u djelotvornost tisova drveta i koristili su ga u različitim prilikama i poslovima:

“A što se sve o moćima tisova drveta nije vjerovalo! Nekada, ne tako davno da to Marta ne bi pamtila, nije bilo čovjeka ni žene koji negdje u odjeći, u podstavi, u šavu, u kakvu džepiću, nije imao komadić tisovine i to pred drugima tajio, jer se vjerovalo da tisovina u odjeći, za koju ne zna nitko doli onaj koji tu odjeću odijeva, ima jači učinak. Vjerovalo se da se iz puške ne može ubiti čovjeka koji negdje u odjeći ima ušiveno drvo od tise. Ušije li se u šavove odjeće piljevina od tisovine, pomiješana s tamjanom, solju i pšeničnim zrnjem, mogao si ići slobodno i po danu i po noći, ništa i nitko te ne može napasti, jer ništa i nitko ne može dobiti bitku protiv tisovine. Kad bi bačvar pravio bačvu, kablčić ili vjedro, između toliko jelovih, hrastovih i dudovih duga, ubacivao je i jednu od tise, da se vino ne bi kvasilo, da se mlijeko ne bi grušalo i da se voda ne bi mutila. Svakog Božića prije zore domaćin uzima svrdlo, odlazi u štalu i tor i tamo u rogovima volova, krava⁷ i ovnova buši rupicu i u nju nabija komadić tisova drveta – protiv uroka, protiv bolesti, protiv svega i svačega.” (Aralica 2013: 160–161)

Baka ju je na kraju upozorila da moći mora čvrsto držati, ali još čvršće vjerovati u njih pa je one neće iznevjeriti. Svojstva toga predmeta bila su poznata i njihovu rođaku psihijatru Josipu Antoloviću koji je preuzeo brigu o Stani kada je stigla u Zagreb i koji je odlučio pomoći joj da se oporavi od pretrpljenih trauma. “Bila je to hamajlija

⁶ O tome više u Dragić (2011: 75–98).

⁷ Usp. Dragić (2013: 218).

koju su nekada nosila gotovo sva katolička djeca u Žepču, pogotovo djevojčice u cvijetu mladosti. Ali i odrasle žene, djevojke, snaše i starice” (Aralica 2013: 116). Osim tisoovog privjeska djevojčica je dobila za neupućene promatrače mnogo zanimljiviji lančić sa srebrnim privjescima.⁸ Dva su privjeska bila u obliku tuljca i na sebi su imala kupolaste poklopčiće. Ti lijepo urešeni tuljci zvali su se *dilbagije*.⁹ One, iako lijepe, nisu bile djelatni dio tih *moći od pomoći* koji je nositeljici trebao osigurati zaštitu od zla. S tom svrhom u njih su pažljivo umetnuti zapisi na komadiću papira. Zapise spominje već Fortis u *Putu po Dalmaciji* i kaže da su ih ljudi nosili “zašivene na kapi da ozdrave ili da se očuvaju od kakve bolesti”, a vezali su ih i svojim životinjama za rogove (Fortis 1984: 45). Kapitanović ih definira kao tekstove “u kršćanstvu redovito iz Svetog pisma ili liturgijskih knjiga, koji su se previjeni u obliku pisamca nosili u nakitu, najčešće u privjescima od zlata, srebra i drugih metala o vratu, ili ušiveni u dijelove odjeće kako bi onoga tko ih nosi očuvali od zlih sila” (Kapitanović 2013: 309). Razlikuje ih od amuleta ili amajlija kojima se pridaje magična moć. Iako su, Kapitanović kaže, u nekom obliku spojivi s kršćanskim uvjerenjem, Crkva ih je uvijek željela imati pod nadzorom jer je njihova upotreba lako prelazila u sferu magije (Kapitanović 2013: 320).

Među dvjema *dilbagijama* nalazila se trokutasta kutijica zvana *vezma*,¹⁰ također izrađena od srebra. Sva tri predmeta bila su majstorski precizno i minuciozno izrađena, a Josip Antolović pretpostavljao je da nisu mlađa od stotinu godina.

“Kao i površina tuljca i njegova poklopca kod *dilbagija*, koja je ukrašena grančicama jerihonske ruže – koju pripadnici islama, jer raste u blizini njezina groba, zovu hazreti-Fatimine ručice – isto je tako iskucavanjem ukrašen i poklopčić vezme. Uz rubove su triju stranica iskucana tri točkasta reda. Iz svakog ugla tog okvira od točkica izrasta ljiljanov cvijet s dva lista, a u njegovoj se sredini nalazi rozeta u obliku cvijeta duguljastih latica. U sredini rozete, opet iskucavanjem, napravljeno je ljudsko oko, što znači da bi i *vezma*, po sadržaju koji je u nju pohranjen, mogla biti uročica protiv urokljivih očiju.” (Aralica 2013: 128)

Da bi se došlo do zapisa, bilo je potrebno otvoriti *dilbagije* i *vezmu* pa ih pažljivo

⁸ Metalne kutijice, Canaan iznosi, služe kao zaštita za papirnate talismane. Srebrne i zlatne uglavnom su ukrašene natpisima, simbolima i oblicima koji ne služe samo kao ukras, već i kao zaštita. (Canaan u Savage-Smith 2004: 126)

⁹ “*Dilbāgija* je srebrna spremnica za zapise iz Kušana; filigranom ukrašeni tuljac veličine maloga prsta, nosi se na lančiću oko vrata ili ruke.” (URL 2)

¹⁰ “*Vēzma* je trokutasta kutija od srebra u kojoj se drži zapis teksta iz Kušana.” (URL 3)

izvaditi. Međutim, Stani je baka rekla da to ne bi trebala učiniti jer je postojala mogućnost da se neki dio onoga što se u privjescima nalazilo izgubi pa bi time njezine *moći od pomoći* ostale bez svojih zaštitnih svojstava. S druge strane, baka je takav pokušaj smatrala i besmislenim jer ono što bi Stana u njima pronašla ne bi mogla razumjeti jer su pisani “tajnim jezikom, koji ja ne razumijem, i tajnim pismom, koje ja nisam učila niti ću ikada učiti” (Aralica 2013: 129). Josipu Antoloviću, kojega je Stana zvala stricem, bilo je poznato da se u njima nalaze čudotvorni zapisi ili nekakvi drveni ili kameni predmeti koje je priroda posebno obilježila pa se činilo da simboliziraju nešto (Aralica 2013: 130–131). Zapise su u početku na istoku vrlo precizno izrađivali učeni ljudi, ali na rubnim područjima islamskoga svijeta, kao što je bila Bosna, takve su zapise često izrađivali ljudi koji nisu posjedovali potrebno znanje i vještine pa su zagonetnošću i nerazumljivošću tih predmeta prikrivali svoju nedoraslost izazovu njihove izrade. Antolovića, koji je želio zapise izvaditi iz njihova spremišta i pokazati ih Stani, kao dio njezina oporavka od psihološke traume koju je preživjela, brinula je mogućnost da ih je izradio amater koji ih nije dostatno zaštitio pa bi u tom slučaju pri vađenju zapisa došlo do njihova teškog oštećenja koje bi Stanu jako pogodilo. Iskustvo mu je govorilo da je postojala mogućnost da sve kada bi zapise i uspio neoštećene odstraniti iz njihova spremišta, možda ih ne bi znao pročitati jer su neki od njih bili pisani latinskim, koji je on znao, a neki arapskim pismom i arapskim ili turskim jezikom koji mu nisu bili razumljivi (Aralica 2013: 132–133). To ga je nagnalo da promisli tko bi im u tome mogao biti od pomoći. Stana ga je upozorila da ni u kojem slučaju njezine *moći* ne smiju pokazati *ujacima*, franjevcima. “Baka je rekla da to mogu vidjeti drugi svećenici, oni koji ne znaju što je to, ali da ujaci to vidjeti ne smiju. Odmah bi mi to skinuli s vrata. Mogli su i oni nekad, ali sada više ne mogu – rekla je i ostala pribrana” (Aralica 2013: 134). Franjevci su to radili jer su bili upoznati s činjenicom da dobar dio nositelja takvih *moćiju* njima pridaje magijsko značenje. “Treba ipak istaknuti da kršćanski zapisi nisu imali magijsko značenje. Tek su im nepoučeni kršćani pridavali magičnu moć i na taj ih način izjednačavali s talismanima i amajlijama¹¹ pa su ih bi-skupi zabranjivali” (Kapitanović 2013: 335).

Aralica opisuje situaciju među kršćanima u Bosni te kaže kako im “nije bilo strano vjerovanje u ljekovitost od svih bolesti i obrambenu moć od svih nedaća komadića

¹¹ Hamajlija, amajlija, amulet i talisman su sinonimi, a označavaju predmet za koji se smatra da svojom snagom brani od zlih sila i njihova djelovanja. Takvi se predmeti uglavnom nose na tijelu, ali ih se može kao zaštitu pohraniti u nekom dijelu kuće ili drugoga objekta kojemu je potrebna zaštita. Ponekad su stavljeni i na životinje. Njihova snaga trebala bi potjecati od njihovih karakteristika poput boje, čvrstoće, oštine, a nekima se od tih predmeta zaštitna snaga atribuirala zbog religijskih elemenata poput križa, moći svetaca, zapisa i dr. (usp. URL 4).

kore, kože, kamena ili papira na kojemu su bile ispisane molitve ili odlomci iz svetih knjiga, pa su bili nošeni kao hamajlije na tijelu ili su bili ušivani u odjeću i utiskivani u pukotine kućnih zidova” (Aralica 2013: 134). Vjerovanje u zapise, nastavlja Aralica, jača s dolaskom islama kada zapise pišu fratri, ali i hodže i derviši. U toj situaciji: “Učinkovitost zapisa postaje i mjerilo vrijednosti vjere!” (Aralica 2013: 135). U slučaju kada zapis izdan od vlastitog duhovnika nije pomogao, ljudi su se obraćali duhovnicima druge vjere da im naprave zapis da bi se zaštitili na obje strane. Vjerovalo se, Brenko primjećuje, da “veće moći imaju zapisi koje je radio svećenik druge vjere” (Brenko 2004: 328). Zapisi su se izdavali u tajnosti jer ih nijedna vjera nije službeno odobravala, a za njih se plaćalo “fratrima po želji, koliko daš, hodžama i dervišima po cjeniku obješenu na vratima pisarnice” (Aralica 2013: 135). S tom praksom franjevci su prestali tijekom 19. stoljeća, dok su hodže i derviši nastavili izrađivati zapise. Ljude koji su nosili *hamajlije* i zapise smatralo se zabludejima i Crkva im je određivala pouku u vjeri i davala tešku pokoru kojom će okajati svoje zastranjenje. Mnogo su teže kazne, Aralica kaže, određivane za muškarce nego za žene. Oni katolici za koje bi se utvrdilo da nose hodžine zapise bili bi izopćeni iz Crkve, a katolkinjama je taj grijeh bio oprašten uz veliku pokoru. On je to objasnio sljedećim riječima:

“Zato što se kršćanke, kao žene sa ženama, rado druže s muslimankama i potpadnu pod njihov utjecaj toliko da se koriste zapisima hodža i derviša i toliko da prisustvuju dairama, grijehu iznad grijeha upotrebe hodžinih zapisa, jer se u tom okultističkom obredu, nekoj vrsti istočnjačkog zazivanja duhova, traži pomoć džinova, po muslimanskom vjerovanju zlih duhova. Tolika strogost prema muškarcima i tolika popustljivost prema ženama prakticirala se i zato što ženino zastranjenje u vjeri, osima ako se ne preuda za muslimana, nikada ne vodi ni do prevjeravanja nje same ni prelaska na islam obitelji iz koje potječe i u koju se preudaje, a zastranjenje muškarca često vodi u prevjeravanje i njega i, ako i ne obitelji iz koje potječe, onda sigurno one koju će, kad se oženi, sam osnovati.” (Aralica 2013: 136)

Nakon što je stekao Stanino povjerenje, Josip Antolović je otvorio prvu *dilbagiju* i u njoj pronašao smotuljak omotan svilenom tkaninom. U njemu se nalazilo navošteno platno koje je štitilo pamučno platno u kojem se nalazio zapis na tankom papiru, prema pravilima zamotan sedam puta. Tekst koji je ugledao na papiru bio je pisan latinicom. Naslov zapisa bio je na hrvatskom jeziku i glasio je *Zapis protiv svakoj zasidi djavaoskoj*. U tekstu pisanom latinskim lako je bilo vidljivo da je nastao 12.

lipnja 1814. godine, a bila je riječ o jednom od zapisa koje su fratri tiskali u velikoj nakladi da bi udovoljili vjernicima koji su uvijek od njih tražili zapise (Aralica 2013: 139). Tekst zapisa glasio je:

“U ime križa! Bježite protivnici Boga našega, pobijedio je sin iz roda Davidova i plemena Judejskoga. Došao je Krist kralj i donio nam mir. Aleluja! Aleluja! Aleluja!

Bog u čovjekovu obličju, rođen od Djevice Marije, za otkupljenje naših grijeha raspet, u nama živi kroz svoju ljubav i milosrđe prema nama. Najsvetiji je i najuzvišeniji od svijetu, kako nam svjedoče njegovi apostoli i evanđelisti, Ivan, Matej, Marko i Luka, a sve one koji u njega vjeruju čuva od zlog sotone i slugu njegovih.

Križ s natpisom Isus Nazarećanin Kralj Židovski, pogrdnom titulom spasitelja našega što mu ga dadeše oni koji ga na drvo križa prikovaše, trijumfalno je stajao jučer i danas i stajat će do sudnjeg dana između tebe koji u Raspetoga vjeruješ i tvojih neprijatelja. Vidljiv svima, prijateljima i neprijateljima, branit će te od svih opasnosti što prijete tvojoj duši i tvom tijelu, u svim vremenima i na svakom mjestu. Zato kliči od radosti u Isusu Bogu svomu: O, Isuse, spasi-telju moj, bit ćeš moj razum i moj zakon zauvijek!” (Aralica 2013: 142–143)

Druga *dilbagija* čuvala je sličan nedatiran zapis naslovljen *Zapis protiv svih nevolja bilo duše ili tiela*, čiji je ostatak teksta također bio pisan latinskim, a u prijevodu je glasio:

“Križ je najučinkovitija obrana protiv svih nevolja tvoje duše i tvoga tijela. Razilazite se i nestanite protivnici Gospodinovi, pobijedilo je Dijete iz roda Davidova! Križ će te proslaviti, liječiti, štiti i čuvati od slabosti, kušnja, nevolja, oskudice i opasnosti koje će se nadvijati nad tvoje tijelo i tvoju dušu.

Uvrstiš li se među one koji slijede put križa, Gospodin će prema tebi okrenuti svoje lice, u tebe uliti svoju ljubav, dati ti mir i utjehu i pružiti priliku da živiš častan i bogougodan život. Duh sveti će te nadahnuti razboritošću, pa ćeš živjeti dobro i umrijeti u Božjoj slavi. A Isus, najsvetije ime, ime oko kojeg se okreće ljudski rod, nebo i zemlje – neka bude hvaljen u vijeke vjekova – podariti će ti razum da prosuđuješ i slobodu da odlučuješ i oni će te štiti od svih kušnji i zloga u tvojoj duši i tvom tijelu. U ime Oca, koji te na svijet dade, Sina, koji te svojom žrtvom otkupi, i Duha Svetoga, koji te razumom obdari – živi svet život!” (Aralica 2013: 143–144)

Aralica je u bilješci na 143. stranici romana *Japundže* zabilježio da su oba zapisa slobodni i skraćeni prijevodi iz knjige Ljudevita A. Ivandića *Pučko praznovjerje kod Hrvata katolika u Bosni* (1965.). Navedeni tekstovi zapisa imaju apotropejska svojstva, a mogli bi se klasificirati kao kršćanske molitve u kojima se izriču kršćanske vjerske istine i na nositelja zapisa zaziva se Božji blagoslov, zaštita od Sotone i svih opasnosti za dušu i tijelo. To je u skladu s Kapitanovićevim mišljenjem o zapisima: “Zapisi su zapravo molitve, blagoslovi ili zaklinjanja u pisanom obliku, što pokazuju i ucrtani križevi na mjestima na kojima se križalo kad su se blagoslovi ili zaklinjanja molili usmeno.” (Kapitanović 2013: 309). Navedeni zapisi pokazuju i karakteristike basme. Basmu Dragić definira kao usmeno-retorički oblik koji se recitirao, šaputao ili pjevao u želji da se od čovjeka i njegove imovine odagna zlo, bolest ili vremenske nepogode. Drugi nazivi u stručnoj upotrebi za taj oblik su *bajalica*, *egzorcizam*, *zaklinjanje* (Dragić 2017a: 95). Botica navodi da se u basmama govornik obraća onome što nanosi nekome zlo i riječima ga pokušava odagnati. U tekstu basme takve se pojave zaklinjanjem lišavaju svoje destruktivne moći i tjeraju što dalje od čovjeka (Botica 2013: 480). Vidljivo je da se u zapisima iz Staninih *dilbagija* tjera *Božje protivnike* u ime Isusova križa.

Treći element *moći od pomoći*, *vezma*, krio je veći komad papira koji je bio sedam puta savijen tako da čini trokutast oblik.¹² On je bio ispisan arapskim pismom, ali nije im bilo poznato kojim jezikom (Aralica 2013: 140). Prijevod je otkrio da se radi o tekstu islamske vjerske provenijencije. Aralica je u bilješci uz zapis napisao da je u njemu prijevode 113. i 114. sure *Kur’ana* sintetizirao odabirući iz njih najljepše dijelove i ne dodajući ništa. Tekst zapisa glasi:

“Utječem ti se, Bože, od tvrda srca, od nemara, siromaštva, poniženja, bijede. Utječem ti se od neimaštine, nevjerstva, nepokornosti, neprijateljstva, lažnog prikazivanja i licemjerstva. Utječem ti se od gluhoće, nijemosti, lepre, ludosti, gube i svih ružnih bolesti.

Alah je jedan: nema boga osim Alaha. On vječno živi i vlada stvorenjima. Ne obuzima ga drijemež ni san. Njemu pripada sve što je na nebesima i zemlji. Tko je taj koji bi se mogao zauzimati kod njega osim s njegovom dozvolom? On zna što je pred njima i što je za njima. Oni ne mogu znati ništa od njegova znanja osim ono što on hoće. Njegova moć obuhvaća nebesa i zemlju. Ne umara ga čuvanje nebesa i zemlje. On je uzvišen i velik.

¹² Brenko naglašava da su se tekstovi zapisa u muslimana presavijali u trokute, a u katolika u četverokute. (Brenko 2004: 328)

U ime Boga, sveopćega dobročinitelja, milostivoga, utječem se zaštititi stvoritelja i gospodara rujne zore, tvorca svih dubina i pukotina, tvorca i gospodara paklenske vatre te tvorca svega što potječe na svijetu. Utječem se od pakosti njegovih stvorenja i od zla tamne noći, kad potpuno nastupi, od zla žena vračara, koje pušu u uzlove i od zla zavidnika. Tražim zaštitu gospodara ljudi, vladara ljudi i Boga ljudi. Od zla i pakosti onoga koji navodi na hrđave misli, od sotone, koji u ljudska srca ubacuje zle misli, od džina i šejtana.” (Aralica 2013: 145)

To je molitva Bogu da vlasnika zapisa zaštititi od bolesti i životnih teškoća te oslobodi od zla. Poseban je naglasak na apotropijskej funkciji u posljednjem dijelu zapisa u kojemu se moli za obranu od Sotone, džina¹³ i šejtana. Talismani koje su koristili muslimani, navodi Savage-Smith, uglavnom su bili u obliku pobožnih zaziva Bogu, kroz citate iz *Kur’ana* i molitve. Boga se molilo za zaštitu od urokljivog oka, demona (šejtana) i džina (Savage-Smith u Maddison i Savage-Smith 1997: 59). Osim toga, korišteni su i da bi se prizvala sreća, povećala plodnost, snaga ili privlačnost (Savage-Smith 2004: XXII–XXIII).

3. SRETNI I NESRETNI DANI

Drugi je primjer praznovjerja u romanu *Japundže* vjerovanje pojedinih likova u postojanje sretnih i nesretnih dana. Ivanišević je 1906. godine zapisao da je petak “svakom poslu rđav početak te da u utorak i petak nije dobro sijat nikakvo sočivo” (Ivanišević 1987: 617). Hiller je kroz leksikonske natuknice obradio sve dane u tjednu, a dvije natuknice posvećene su sretnim i nesretnim danima. Izrazito sretnim danima, prema njemu, smatrali su se utorak i nedjelja. Sretnim danima radili su se važni poslovi i oni koji su značili nekakvu prekretnicu u životu. Najsretniji su dani prema katoličkom kalendaru Blagovijest (25. ožujka), Sv. Valpurga (1. svibnja), Velika Gospa (15. kolovoza), Sv. Mihael (29. rujna), Sv. Martin (11. studenoga), Sv. Andrija (30. studenoga), Sv. Barbara (4. prosinca), Sv. Toma (21. prosinca¹⁴) i nedjelja Sv. Trojstva. Nesretnima su se smatrali neparni dani, a osobito nesretnima dani koji su sadržavali broj sedam. U tjednu su nesretni ponedjeljak, srijeda i petak. Ti su dani izbjegavani u

¹³ Džin je “u islamu, nevidljivo duhovno biće, razumno i odgovorno za svoja djela; duh. U kasnijoj tradiciji muška i ženska nadnaravna bića, koja mogu biti dobra i zla. Zli su šejtani, a predstavnik im je Iblis.” (URL 5)

¹⁴ Iako je Crkva spomendan sv. Tome premjestila na 3. srpnja, u narodnoj se tradiciji slavi 21. prosinca.

svim važnim događajima i poslovima jer se mislilo da nose neuspjeh i nesreću.¹⁵

U tome vjerovanju prednjačila je Stanina baka Marta. Kada su se njih dvije spremale na bijeg prema Žepču, bilo je potrebno odabrati dan kada će krenuti. Odlučila se za četvrtak koji je najsretniji dan, no prije je odbacila utorak i srijedu:

“– Noćas ne možemo ići, nismo se za put spremile, a ni odmorne nismo. A ne možemo ići ni sutra. Sutra je utorak, uz petak najnesretniji dan u tjednu. Zar nije utorak bio kad su nam javili da je tvoja majka nađena u valovu!? Utorak je tako nesretan da toga dana ni vuk ne odlazi u lov. Radije gladan leži u špilji nego da lov lovi. A ako, ipak, krene u goru lov loviti, pazi da mu dlaka za grm ne zapne. Jer, zapne li mu za grm i samo jedna dlaka, utorak je toliko nesretan dan, da će ga lovci naći zapetljana u tom grmu kao što se zapetlja ovca kad s runom na sebi upadne u draču. Ne krećemo na put ni prekosutra, jer srijeda je srednja žalost, ni sretna ni nesretna, i sretna i nesretna jednako. Krećemo u četvrtak! Uz ponedjeljak, što nam je dugo čekati, četvrtak je najsretniji dan u tjednu. Toga se dana započinju poslovi, toga se dana kreće na put, toga dana, ako u goru zađeš, pripazi samo da ti se sreća ne susretne s vukom, kojemu je četvrtak, kao i čovjeku, sretan dan.” (Aralica 2013: 17–18)

Slično je komentirala kada je čula da je primirje potpisano u utorak:

“– Pa, potpisali četrnaestoga ovoga, u utorak.
– Četrnaestoga? Neka su, ali kud u utorak, kud u dan kad ni vuk bez velike nužde gorom ne prolazi.
– A ispalo tako! – govori jedan od milosrdnih s očitim žaljenjem, kao i Marta, da je tako važan posao, primirje, uglavljen u nesretni dan. – Ne biraju oni sretno dane, ne vjeruju oni u to!
– Dobro je primirje – kaže Marta – ali kud u utorak! Valjalo bi da traje dulje nego su dosadašnja trajala. A svako je kratko trajalo kao da su sva u utorak potpisivana.” (Aralica 2013: 22)

U trenutku rastanka sa Stanom, koja je bila primorana bježati prema Zagrebu, Marta je, uzimajući u obzir trenutak njezina polaska, procijenila da će u Zagreb sretno stići.

“Ne sasvim! I Marta je, poput svoje imenjakinje iz evanđelja, imala svoj oklop,

¹⁵ Usp. Hiller (1989: 114, 170).

svoju zaštitu, toliko jaku da i mrtve iz groba uskrisuje. Neka se ne misli da je ona bila praznovjerna! Ne, ona je u onomu što se praznovjerjem zove čitala poruke tvorca svijeta u kojeg je svom dušom vjerovala. Slijedeći i ovoga puta tu vjeru, bila je ohrabrena dobrim znacima što dan Stanina odlaska, sasvim slučajan, nije pao ni u utorak ni u petak, da je pao u četvrtak, u dan koji dovodi do sretna ishoda tko god u njemu započne neki posao. (...) Još su bolji znaci što odlazak, prstom sudbine i ničim drugim, nije pao u vrijeme od svitanja do podne, kad bi opravdano bilo crne slutnje slutjeti, nego je pao u otpodnevne sate kad svakog onoga koji u to vrijeme krene na put prati sreća na putu kojim putuje i čeka sreća tamo gdje je naumio stići.” (Aralica 2013: 66)

4. MJESEC

Veliku moć Marta je pridavala Mjesečevu djelovanju. Svoju je unuku poučila apotropejskom ritualu koji ih je trebao osloboditi uroka. Mjesec je u njemu antropomorfin i ona mu se obraća s molbom da ju zaštiti od svake nevolje. U tom zazivu prisutni su elementi zaklinjanja, a nakon toga slijedila je kršćanska molitva *Vjervanje* iza koje je molila Boga da je pomladi kao što pomlađuje Mjesec. Taj se *pozdrav mladom Mjesecu* završavao molitvom za neprijatelje. Vidljivo je da su u ritualu amalgamirani kršćanski i pretkršćanski elementi.

“U smiraj srijede, dana jednako sretna i nesretna, u prvi sumrak, Marta je izišla na dvorište i, kad je na vedrom nebu zapadnog obzora ugledala mladi Mjesec, pozvala Stanu da i ona iziđe iz kuće, pogleda u Mjesec, sluša što će ona govoriti i čini što će joj ona reći da čini.

Marta se najprije, ne prestajući gledati u mlađak, prekrižila i pozvala Stanu da učini što je i sama učinila. Kad se Stana prekriži, reče:

– Put uz polje, put niz polje! – Zatim tri puta huknu i pozva Stanu da i ona prema Mjesecu hukne nekoliko puta, kako bi zajedničkim hukanjem rastjerali zle uroke. – Oj, mladi Mjeseče, tako ti mladine, zaštiti me od svake nevolje! Oj, Mjeseče, mladi mladijače, kad tebe zmija ujela, onda i mene glava zaboljela; kad tebe vuk ujeo, onda mene zub zabolio!... A sad zajedno sa mnom moli Vjervanje! I njih su dvije molile vjerujem u Boga, Oca svemogućega, Stvoritelja neba i zemlje.

Nakon izmoljena Vjervanja Marta je i dalje šutke gledala Mjesec na zapadnom nebosklonu kao da ga namjerava gledati sve dok ne zađe za vrhove brda. Nena-

dano je za Stanu iz dubine duše zavapila:

– O, Bože, pomladi i mene kao što si i ovaj Mjesec pomladio; ne zbog mene, Bože moj, ja sam se života naživjela, nego zbog moje djece, da im pomažem u životu i da se radujem dok ih budem gledala kako rastu.

Ostala je zbunjena, bilo joj je poznato kako slijedi pozdrav mladom Mjesecu, ali joj se to što slijedi nije račilo izgovoriti.

– Sad bi trebalo izmoliti Zdravomariju i Očenaš za duše onih koji su zbog svojih zlodjela dospjeli u muke paklene, a nema ih se tko od živih u molitvi spomenuti. A što ako su u pakleni oganj već dospjeli ili će jednom dospjeti oni koji su silovali tvoju majku i ugušili je u valovu, što ako se za njih, kad se u paklu nađu, nema ili ne bude imao tko Boga moliti – pa da se ja sada za njih Bogu molim, možda i unaprijed, neka ih paklenih muka oslobodi! De, reci mi što ću učiniti!”
(Aralica 2013: 20–21)

U Poljicima je Ivanišević zabilježio da Mjesec, za razliku od Sunca koje daje toplinu i potiče rast, ispija snagu iz osobe. Ljudi su prema njegovu položaju i izgledu proricali kakve će biti vremenske prilike: “Misek ako je okrenut rogon u more, bit će sušan; ako li je zacrpa’, bit će pun kiše. (...) Kolobar oko miseca promina vrimenta, bura ili kiša.” (Ivanišević 1987: 556). Vjerovalo se da mjesečeve faze imaju utjecaj na ljudsko ponašanje, ali i da faza u kojoj je dijete rođeno određuje kakvo će biti (Ivanišević 1987: 613).

Hiller u nekoliko natuknica kaže da je Mjesec imao velik utjecaj na ljudske živote i da su mu se pridavale različite moći, prvenstveno utjecaj na plodnost. Njegove mijene imale su utjecaj na rast i smanjivanje, pa je vrijeme određenih radova trebalo uskladiti s njima. Mladi je Mjesec naveo kao nepovoljno i nesretno doba za rađanje, vjenčanja i poslove. Vjerovalo se da faza u kojoj se Mjesec nalazi u noći nečijega rođenja ima velik utjecaj na život te osobe (Hiller 1989: 105).

Mjesečev kult, smatra Botica, poznat je na cijelome hrvatskom području. Sačuvan je u usmenoj književnosti u kojoj je ostvaren u pričama kao i u sitnim oblicima. Naglašava da je u narodu omiljen mlad Mjesec kojemu treba pomoć da odraste i bilježi naviku da je kada bi se prvi put mjesec pojavio na nebu, trebalo pokazati novčiće i reći nekoliko puta: “Miseče, ja tebi kovane, ti meni zlatne.” I uz ostale Mjesečeve faze, Botica ističe, vezala su se praznovjerja, ali ne koliko uz mladi Mjesec (Botica 1993: 73–74). Zabilježio je isti autor ljubavnu divinaciju iz Lovrečana kod Marije Bistrice u Hrvatskome zagorju. Djevojke su vjerovale da im Mjesec u snovima može reći tko će im biti muž pa su ga molile da im to otkrije.

“Živele su na selu dekle. Po starem običaju svojih prababic i babic morale su već s 15 let imeti dečke. Verovalo se da je mesec vidovnjak, da sve zna. Kad je zišiel mladi mesec po noći, puse su zilazile nav na vrt. Treble su zobrati najlepšu rožu na vrtu. To su onda klekle, sklapale ruke i molile: ‘O, meseče dragi, reci ti meni ove noći, za koga ću ja u životu poći?’ Mesec nije niš rekel, ali cura je tu noć senjala dečka ili same njegvo ime. Ona ga je mogla već poznati ili ne, to nije bilo važno – to je bil njen budući muž, prema mesečevu proročanstvu.” (Botica 2011: 302)

Mjesec ima utjecaj na sve što raste, navodi Brenko, a njegovo djelovanje ima veze s krvlju “pa tako njegove mijene utječu na vrijeme kada treba puštati krv, na ženski mjesečni ciklus, određuju vrijeme rođenja, imaju veze sa zacjeljivanjem rana” (Brenko 2004: 319).

5. ŽIVOTINJSKA PREDSKAZANJA

Posljednja u nizu praznovjernih praksi prisutnih u romanu *Japundže* jest vjerovanje da je pojavljivanje nekih životinja ili njihovo specifično ponašanje predznak nado-lazećih događaja. Rimljani su ptice smatrali glasnicima božanske volje pa su im već Romul i Rem prepustili odluku koji će od njih osnovati novi grad. Za tumačenje bo-žanske volje promatranjem ponašanja ptica u Rimu bili su zaduženi auguri, a njihovi zaključci imali su utjecaj na državničke odluke.¹⁶

Kod Aralice vjerovanje u životinjske predznake vezano je uz Martu. U prvom sluča-ju začula je pseće zavijanje i rekla: “Ne sluti na dobro kad pas zavija oko kuće. Netko će od ukućana kuću uskoro napustiti” (Aralica 2013: 54). Za nju je posebno znakovito bilo ponašanje ptica. Naročito je snažna slika gavrana kao donositelja tragičnih vijesti koja se mnogo puta javlja u hrvatskoj tradiciji, a najpoznatiji je zasigurno razgovor majke Margarite sa zlokobnim gavranom koji se pojavio nad zadarskim zidinama i koji je nijemo odletio prema planini ostavivši Margaritu neutješnom. Majka Margari-ta brata je i sina do viteštva dohranila te ih oba *jadna majka, svitloj zori otppravila* u rat protiv Turaka i ne zna jesu li živi ili mrtvi. Majci su se *zli bilezi* ukazali:

“neg su mi se zli bilizi, jadni majci, ukazali,
majci Margariti:

¹⁶ Usp. Domić Kunić (1999: 406) i URL 6.

Neg su mi se zli bilizi, jadni majci, ukazali,
 gdi se gavran vijaše nad merli od Zadra grada,
 ona črna ptica,
 gdi se gavran vijaše nad merli od Zadra grada,”

Gavran u kršćanskoj tradiciji ima dvojaku simboliku. Prema židovskoj legendi, najprije je bio bijel, a perje mu je dobilo karakterističnu crnu boju kada se nije htio vratiti Noi nakon što ga je poslao da provjeri jesu li se potopne vode povukle. Dragić navodi da je zbog crna perja i navike da jede strvine te oči i mozak pokojnika gavran počeo simbolizirati vraga koji duše preminulih odvodi u pakao, ljudima oduzima razum i uživa u pokvarenosti. No, gavran nije samo simbol zla, već ga se povezuje i s nekim kršćanskim svecima. On označava svetoga Vinka jer ga je, prema legendi, Bog poslao da čuva svečeve posmrtno ostatke. U ikonografiji se prikazuje i uz svetoga Iliju proroka, svetoga Antuna opata i svetoga Pavla pustinjača jer im je za vrijeme njihova pustinjaštva svakodnevno donosio kruh. U hrvatskoj je tradiciji gavran nositelj zle kobi i zlih slutnji, a to se posebno očituje u spomenutoj bugarščici *Majka Margarita* gdje je prikazan kao “črna ptica, ptica zlokobnica i huda ptica”.¹⁷

Ivaniševiću su kazivači identificirali glasanje ptica općenito, a kukavica i gavranova napose, kao loše znakove: “Kukavica kad navije, zli bilizi, učitaju, da će umrit kogod u plemenu. – Gavran kad grće prid kućon, isto javlja smrt. (...) Krivi li se kakva tičurina oko kuće, smrt nije daleko.” (Ivanišević 1987: 615). Taj motiv ni Aralica nije mogao zaobići. Pred Martom su se u daljini pojavila dva gavrana i ona je iz njihova leta pokušala odgonetnuti novosti koje joj nose. Njihova pojava unijela je u nju dodatan nemir u već neizvjesnoj i opasnoj ratnoj situaciji, pa je sa strepnjom čekala da joj napuste vidokrug te da protumači poruku koju su joj prenijeli.

“Od juga, u visini obrisa brda s desnu stranu Bosne, nadlijećući rijeku u velikoj visini, usporedno su letjela dva gavrana, dvije crne ptice. Otkuda oni u ovaj čas? I tko ih šalje? Gospodar pakla ili gospodar raja? Vidjet će kad pročita pismo što će ga ispisati njihov let!

Samo rijetko zamahujući krilima, ploveći zrakom kao što ribe plove u vodi, dva su gavrana, na nepromijenjenu razmaku jedan od drugoga, sijekuci plavetnilo ravno kao dvije strijele izbačene iz istog luka, nadlijetali kuću. Marta je, ne ispuštajući ih iz vida ni za treptaj oka, premirala od straha kakvu će poruku preko njihova leta dobiti od onoga koji upravlja našim životima i u najsitnijem dijelu.

¹⁷ Navod prema Dragić (2017b: 199–211).

I tek kad su gavranovi preletjeli osamljenu kuću i selo Radunice, pa zamakli za obzor, tamo prema Novom Šeheru, Marta je odahnula, prekrížila se i sama sa sobom u sebi progovorila:

– Ako je onako kako sam ja taj znak pročitala, onda ti, Bože moj, hvala na ukazanoj milosti. Gavranovi nisu graktali – nisu se međusobno karali! Gavranovi se nisu posvadili i počupali oko plijena što su ga u kljunovima nosili. Gavranovi su ravnim letom neobojenu dugu ljepšu nego da je imala dugine boje na nebu ispisali! Ako si ti, Bože moj, pismom što ga je pisalo gavranovo pero, svojeg sluškinji poslao poruku da unuku nikada više ne će vidjeti, ali da će moja Stana i bez svoje bake biti sretna, onda si ti, Bože moj, ovu svoju sluškinju od danas učinio sretnom ženom.” (Aralica 2013: 67)

Svoju vjeru u sretne znake koje su joj gavranovi svojim letom pokazali Marta očituje i u svojem pismu Stani. Međutim, misao završava poslovicom koja otkriva njezin pesimizam vezan uz vlastitu sudbinu.

“A još sretnija što ti mogu kazati da sam poslije vašeg odlaska ugledala dva gavrana na nebu, kako lete s onu stranu Bosne, preko kuće u kojoj smo se u nevolji smjestili. Nisu graktali, nisu se otimali oko plijena, pa sam sigurna da ste i vi koji onomad odoste – Kosa, ti i Mira – živi i zdravi. Ali i to da su gavranovi svojim mirnim i pravilnim letom, koliko se ja u let gavranova razumijem, prorekli dug i sretan život vas troje koji od nas odoste. Neka, to me raduje više nego što me žalosti da gavranovi svojim letom nisu na nebu ispisali i sretnu sudbinu nas koji smo u Žepču ostali. Što se, kad su Novi Šeher nadletjeli, nisu vratili natrag, preletjeli našu kuću u mirnu i pravu letu i nestali tamo otkuda su i došli kad sam ih ugledala. Ali, odavna se zna da tamo gdje sreća večera, nesreća i večera i ruča.” (Aralica 2013: 112)

Na to se proročanstvo vezuje i druga poruka koju je Marta dobila posredstvom kukavičjeg pjeva. Njezin samotani mir prekinuo je pjev ptice kukavice za koji je smatrala da je njoj upućen jer nikoga drugoga u blizini nije bilo. Odmah je pažljivo počela slušati ptičji pjev, a on joj je navijestio smrt u roku od godine dana.¹⁸

“I, čim sam je začula, počela sam brojiti koliko će puta kukati prije nego će s kukanjem prestati. Od jedan do šezdeset i jedan sam nabrojila kad je kukavica

¹⁸ Isto navodi i Hiller (1989: 88) u natuknici o kukavici.

prestala kukati. Zar misliš da je sada slučajno kukati prestala! Ja sam prošlu godinu u listopadu navršila šezdeset i jednu godinu. Kao što se radi u ovoj prilici, rekla sam: ‘Kukavice, tako ti imena tvoga, zakukaj još koji put!’ I što misliš, Stane moja, je li mi želji udovoljila? Jest! I što misliš koliko je još puta zakukala? Svega jednom! Odletjela je ne znam kamo i ostavila me samotnijom nego sam ikad u životu bila.

Ako bude istina ono što mi je kukavica poručila, da ću živjeti još godinu dana – a drugo osim istine ne može biti – ti se ne žalosti, srce moje, jer se ni ja zbog toga ne žalostim. Znam da mi ne će biti gore tamo gdje odlazim nego mi je ovdje. Sve što počne jednom mora završiti. Malo prije ili malo kasnije – svejedno je!” (Aralica 2013: 113)

ZAKLJUČAK

Glavna junakinja romana *Japundže*, Stana Antolović, bila je zbog ratnih okolnosti prisiljena napustiti svoj rodni kraj i pritom je ostala gotovo bez ičega. Rat ju je učinio siročetom bez doma, a u Zagreb je došla samo s *moćima od pomoći* oko vrata i starim kaputom koji joj je baka stavila na ramena. Ipak, to je bilo samo dio onoga što je sa sobom ponijela u zbjege. U sebi je baštinila drevno znanje koje joj je baka Marta kao djevojčici prenijela i koje je s njom ostalo iako se s bakom rastala kada joj je bilo tek jedanaest godina. Od prenesenog znanja, najupečatljivija su bila praznovjerja koja su bila oslonjena na vjerovanje u moć zapisa, sretnih i nesretnih dana, mladoga Mjeseca ili vjerovanje da je pojava pojedinih životinja predznak nadolazećih događaja. U tim su vjerovanjima vidljivi pretkršćanski, kršćanski i islamski vjerski elementi, a prostorno nisu ograničena samo na srednju Bosnu iz koje potječe glavna junakinja, već su neka zabilježena i na području Hrvatske pa i šire. Vjerovanje u moć spomenutih stvari i pojava oslonac je kako u Staninu životu tako i u izgradnji fabule romana *Japundže*. Iako ona nije sklona vjerovati u snagu zapisa i *moći* u mjeri u kojoj je to njezina baka vjerovala, nije ih zanemarila i one su joj ostale važnim predmetima i kada ih je kasnije, kao etnologinja, proučila i upoznala se s njihovim potpunim značenjem. Araličin roman *Japundže*, kao i mnogi prije njega, uvelike su obogaćeni zahvaljujući autorovu bogatu znanju o narodnoj tradiciji i nematerijalnoj kulturnoj baštini koju on uspješno upreda u tkivo svojih romana dajući im autohton kolorit.

LITERATURA I MREŽNI IZVORI

- ARALICA, Ivan. 2013. *Japundže*. Zagreb: Školska knjiga.
- BOTICA, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- BOTICA, Stipe. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb: Školska knjiga.
- BOTICA, Stipe. 1995. *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*. Zagreb: Vlastita naklada.
- BOTICA, Stipe. 1993. "Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti". *Croatica* 23/24, 37–38–39: 69–76.
- BRENKO, Aida. 2004. "Praktičari narodne medicine". *Sociologija i prostor* 42, 3/4 (165/166): 309–338.
- ČRPIĆ, Gordan i Jakov JUKIĆ. 1998. "Alternativna religioznost". *Bogoslovska smotra* 68, 4: 589–617.
- DOMIĆ-KUNIĆ, Alka. 1999. "Proročanstva, znamenja, snovi: Praznovjerje na primjeru careva iz dinastije Julio-Klaudijevaca". *Opvscvla archaeologica* 23–24, 1: 405–416.
- DRAGIĆ, Marko. 2017a. *Tradicijske priče iz Zagore*. Split – Šibenik: Književni krug – Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- DRAGIĆ, Marko. 2017b. "Fakcija i fikcija u bugarščici Majka Margarita". *Zadarski filološki dani* 6. Zadar: Sveučilište u Zadaru: 199–211.
- DRAGIĆ, Marko. 2013. "Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije". *Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore*. Split–Šibenik: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku: 195–227.
- DRAGIĆ, Marko. 2011. "Basmе u hrvatskoj usmenoj retorici i izvedbi". *Balkanski folklor jako kod interkulturowy*, tom 1. (Joanny Rękas). Poznań: Wydawnictwo University Adam Mickiewicz: 75–98.
- FORTIS, Alberto. 1984. *Put po Dalmaciji*. Zagreb: Globus.
- HILLER, Helmut. 1989. *Sve o praznovjerju*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- IVANIŠEVIĆ, Frano. 1987. *Poljica: narodni život i običaji* (reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa). Split: Književni krug.
- KAPITANOVIĆ, Vicko. 2013. "Zaklinjanja, zapisi i svete moći u pučkoj religioznosti od antike do suvremenog doba". *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*. Split–Šibenik: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku: 309–350.
- KRALJ, Bernard. 2017. "Eugen Savojski upada u Bosnu". *Večernji list: Vojna povijest*. URL: <https://vojnepovijest.vecernji.hr/vojna-povijest/eugen-savojski-upada-u-bosnu-1207776> (20. travnja 2020.).
- MADDISON, Francis i Emilie SAVAGE-SMITHE. 1997. *Science, Tools & Magic, Part One. Body and Spirit, Mapping the Universe*. London: The Nour Foundation in associa-

- tion with Azimuth Editions and Oxford University Press.
- SAVAGE-SMITH, Emilie (ur.). 2004. *Magic and Divination in Early Islam, The Formation of the Classical Islamic World* 42. Aldershot: Ashgate.
- RANDIĆ, Mirjana. 2003. "Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima". *Sociologija i prostor* 41, 1/2 (159/160): 67–85.
- ŠILIĆ, Miroslav. 2008. *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata središnje Bosne*. Kravica – Mostar: Hrvatska kulturna zajednica u Federaciji BIH.
- URL 1. "Tisa". *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61448> (6. travnja 2020.).
- URL 2. "Dilbagija". *Hrvatski jezični portal*. Zagreb: Znanje i Srce. URL: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1dkUBQ%3D&keyword=dilbagija (7. travnja 2020.).
- URL 3. "Vezma". *Hrvatski jezični portal*. Zagreb: Znanje i Srce. URL: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19uXRI%2B&keyword=vezma (7. travnja 2020.).
- URL 4. "Hamajlija". *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=24232>. (23. travnja 2020.)
- URL 5. "Džin". *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16869> (8. travnja 2020.).
- URL 6. "Auguri". *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4600> (14. travnja 2020.).
- VALK, Ülo. 2008. "Superstition in Estonian Folklore: From Official Category to Vernacular Concept". *Folklore* 119, 1: 14–28.
- VEREŠ, Tomo. 1987. "Bijeda ljudskog praznovjerja". *Crkva u svijetu* 22, 3: 278–282.

SUPERSTITION AS A FRAMEWORK FOR IVAN ARALICA'S NOVEL JAPUNDŽE

NIKOLA SUNARA

SUMMARY

The paper analyses examples of superstition found in Ivan Aralica's novel *Japundže*. These beliefs are not part of the canonized religious teachings and they usually contain elements of pagan beliefs. The analysis has found belief in the power of amulets, in lucky and unlucky days, in the power of Moon, and in the possibility of interpreting animals' behaviour as an omen of impending events. They contain amalgamated pre-Christian and Christian beliefs and, in the case of amulets, even texts of Islamic origin. Some objects, like *moći od pomoći*, and ritualistic patterns of behaviour, like the use of *moći*, greeting to the new Moon or predicting the future from animal behaviour, are connected to the mentioned beliefs. These phenomena form the framework of the novel's plot, and, as one of the most important elements of identification, are crucial for the shaping of Stana Antolović's character.

KEYWORDS:

amulets, Ivan Aralica, *Japundže*, rituals, superstition

N. SUNARA • PRAZNOVTJERJE KAO OKOSNICA ROMANA JAPUNDŽE IVANA ARALICE

